

Pregó de Fires 2004

El primer diccionari mallorquí
de l'autor llucmajorer
Pere Antoni Figuera
per
Joan Veny i Clar

Fra Pere Antoni Figuera i Tomàs,
lexicògraf i el seu context vuitcentista
per
Bartomeu Font i Obrador

Ajuntament de **Lluçmajor**

Any 2005

FRA PERE ANTONI FIGUERA I TOMÀS, LEXICÒGRAF I EL SEU CONTEXT VUITCENTISTA

Parvus fons crevit in fluvium

El doctor Joan Veny i Clar en la seva intervenció sobre *El Primer Diccionari Mallorquí-Castellà que s'ha donat a llum* a l'impremta d'en Toni Trias, l'any 1840, de l'autor llucmajorer fra Pere Antoni Figuera i Tomàs estudia la històrica empresa lingüística i la personalitat distintiva d'un franciscà poc conegut, fins avui, entre nosaltres i que per la seva pertinença a la intel·lectualitat de la seva orde fa bones les paraules que fra Anselm Turmeda posa en llavis d'una donzella visionària a *Les cobles de la divisió del regne de Mallorca* quan diu: *Per l'orde de fra menors / fui i seré molt honrada; / molts mestres e grans doctors / ha en mi tota vegada.*

L'any 1840 es revifà la llengua nostrada gràcies a l'impuls de Josep M^a. Quadrado que amb paraules de Maria Antònia Salvà considerat com a *poeta, quant a la forma, és ben cert que no ho era, i bona prova en són els pocs versos que ens deixà; però que contribuí poderosament a devetlar el sentit poètic dels mallorquins i que, amb la publicació de La Palma, vingué a fomentar la nostra futura escola literària ho tenc per innegable.* Precisament aquell any el franciscà llucmajorer publicà la seva obra lexicogràfica, després d'una llarga entrega a la investigació com ho demostra en el seu manuscrit de la Biblioteca March la *Recopilació d'alguns termes mallorquins amb el seu corresponent espanyol*, l'any 1814.

El més llunyà precedent que trobam queda documentat a la Sociedad Económica Mallorquina de Amigos del País. L'any 1797 es presentà un esbós pel canonge Joan Muntaner García i el seu grup, qualificat *de un mero prontuario de voces mallorquinas defectuoso en ambas correspondientes (español y mallorquín) i en el orden que ha guardado su autor, pero útil, sin embargo, para el caso que se trate de formar el Diccionario Mallorquín pudiéndose tener entonces presente el método observado por los Comisionados.*

L'altra informació anticipada al Diccionari Figuera és del dia u de maig del 1835. Consta el que segueix: *Don Pedro Andreu formó el proyecto de un diccionario mallorquín-castellano que generalice y facilite la inteligencia de la lengua de la patria, con la colaboración de otras personas que se repartieron el trabajo y se discutieron muchas cuestiones sobre la ortografía, nombrándose una comisión para ello.* La Sociedad Económica desitjosa de contribuir per la seva part a difondre l'idioma nacional entre nosaltres i a la desaparició en el possible del dialecte mallorquí *a lo menos en el trato de las personas cultas, lo cual mira como un paso hacia la mayor civilización de la provincia, como un lazo más estrecho de fraternidad con las otras del continente.* El nostre franciscà era totalment oposat a aquestes idees i per això empenqué la tasca gegantina de l'obra que actualment tant reconeixem i admiram.

Pere Antoni Ignasi Figuera i Tomàs, fill d'Antoni i Joana, va néixer a Lluçmajor el 23 de desembre del 1772 i batejat el dia següent pel vicari Jaume Sbert. Foren padrins de fonts Francesc Garau i Sebastiana Garcias i morí a Ciutat el 16 de març de 1847. Setanta-cinc anys, doncs, viscuts en una època terrible de canvis i commocions civils i militars: A partir del 1810 l'afluència de forasters a Mallorca, en nombre de 30.000, que fugien de la guerra del francès, es torna tumultuosa i preocupant per falta de queviures; no obstant això Lluçmajor tingué avantatges com la visita a la Mare de Déu de Gràcia i els privilegis concedits als seus devots pels vuit bisbes refugiats a la nostra illa l'any 1812 com també la venturosa projecció arquitectònica, de la nostra església parroquial, l'any següent, de l'arquitecte reial Isidre González Velázquez. Els excessos d'una població famolenca amb nombrosos rodamons desesperats i llibertins *presa de la mayor consternación por la impunidad con que quedan los ladrones i salteadores*

de caminos que campean en cuadrillas, asaltando predios y robando violentamente, com el bandoler llucmajorer Joan Puig i Calafat, alias Durí; pel setembre d'aquell any 1813 arribaren a la nostra Marina *andrajosos i casi desnudos 53 prisioneros del depósito de Cabrera* i reberen aliment i roba que els repartiren el prevere mossèn Gabriel Sbert i els ciutadans Joan Garau i Fiol i Antoni Salvà i Ros; la revolta anticonstitucional de l'any 1823, l'afusellament dels absolutistes Joaquim Obrador Pereignasi i Guillem Clar, Forner, al Camp de les Ànimes i la seva exhumació en triomf com a vertaders màrtirs.

El progenitor era fill de Mateu i Margalida Catany; l'any 1783 consta que era vidu de la seva muller Joana. El 22 d'agost d'aquell any morí, rebuts els sagraments com en dóna testimoni el vicari mossèn Antoni Tomàs. Rebé sepultura a la nostra església parroquial.

Pere Antoni era germà menor de Mateu; aquest batejat per mossèn Jaume Sbert, vicari, el 2 de juliol de l'any 1763 i en foren padrins Miquel Figuera i Margalita Tomàs.

La germana Margalida, casada amb Antoni Salvà, morí el 17 de desembre de 1824 després d'ordenar testament amb poder del notari Miquel Salvà; escollí marmessors el seu espòs, les filles Jerònia i Joana Maria i els gendres Antoni Oliver i Miquel Barceló i disposà sepultura al Convent rebuts tots els sagraments de mà de mossèn Climent Sastre de Tió, que havia de ser mentor del bisbe Don Mateu Jaume i Garau.

Els religiosos observants del convent de Sant Bonaventura, com diu el batle l'any 1778, gaudien d'una escola florent amb gran concurs d'estudiants i un docte mestre de gramàtica; s'hi llegia filosofia al puig de Randa, lluny mitja llegua del poble, on hi havia una càtedra freqüentada per estudiants de Ciutat i viles, amb molta d'aplicació i aprofitament. La formació educativa de Pere Antoni Figuera, pertanyent a la rústica pagesia llucmajorera no podia haver quallat, doncs, en un ambient més propici. I l'esplet dels millors estudiants seràfics de l'època, fills indubtables de Lluçmajor, ens ho confirma: Rafel Contestí Llompart, Ministre Provincial; Bonaventura Salvà Amengual, Guardià del nostre convent l'any 1835 i Joan Ferretjans Avellà i Jeroni Boscana Mulet, missioners apostòlics a Xile i a Califòrnia, respectivament. Aquesta primícia de la intel·lectualitat de Sant Bonaventura va esser reconeguda aquell 1788 per una patent del Comissari General des de San Francisco el Grande de Madrid per la qual es reconeixien les dues úniques càtedres de Teologia, la de Sant Francesc de Palma i la de Sant

Bonaventura de Lluçmajor, caràcter de rigorosa exclusivitat dins tota la Província de la Immaculada Concepció.

El 3 de febrer de 1787, essent Vicari Provincial fra Arnau Saurina i convocada la Comunitat en l'església del Reial Convent de Sant Francesc, a les vuit Fra Joan Galí, Mestre de Novicis, donà l'hàbit d'aprovació com a religiosos de cor a Miquel Alzina, d'Inca; a Jaume Magí Ignasi Pou, de Lluçmajor, i a Pere Antoni Figuera, fill d'Antoni i Joana Tomàs cònjuges, nascut a Lluçmajor el 23 de març (sic) de 1772 i confirmat al 13 de maig de 1776 pel Bisbe Juan Díaz de la Guerra.

El 24 de març de 1788, essent Ministre Provincial fra Miquel Pellicer i convocada particularment la comunitat en el cor del Reial Convent de Sant Francesc, a les 8 de la matinada, fra Sebastià Martí, Mestre de Novicis, amb llicència del Superior i precedint un sermónet espiritual, donà l'hàbit de la Professió, com a religiós de cor a fra Pere Antoni Figuera que conservava el mateix nom, batiat i confirmat segons consta a l'acta de l'Aprovació, feta renúncia dels seus béns en poder del discret Joan Oliver, notari, complits els 16 anys d'edat i fetes totes les protestes que es preveien a les Generals Constitucions i així ho firmaren fra Joan Barceló, Guardià, fra Joan Picornell, Lector Jubilat, fra Bartomeu Pieres, Exdefinidor i fra Sebastià Verger, Lector Jubilat.

El pare Antoni Figuera rebé la primera clerical tonsura al Palau Episcopal el 12 de gener del 1795 de mans de mossèn Joan Muntaner i Garcia i el 27 i 28 de febrer següents els quatre graus dispensats juntament amb fra Rafel Constestí, acòlit, també llucmajorer i cridat a ser el darrer Ministre Provincial dels Observants de Mallorca. Obtingué el grau de prevere el 26 de març de 1796; llicència de predicar el 29 de març de 1797, els mateixos dies que ho féu don Josep Marià Talladas, clergue regular de Sant Gaietà, autor, l'any 1817, d'un pla de colonització de les Marines llucmajoreres dirigit al rei Ferran VIIè. També reberen llicències de predicar mossèn Josep Barberi i el pare Lluís de Vilafranca, caputxí, figures representatives de la nostra historiografia i amics de l'ínclit Gaspar Melchor de Jovellanos.

El pare Figuera desenvolupà la seva tasca intel·lectual al Reial Convent de Sant Francesc, tot un poema tallat en pedra que pregona, al marge del temps, la fama del seu prestigi secular. I la Crònica Seràfica del Pare Francesc Bordoy, el company historiador d'aquell, l'enalteix com una de les més famoses esglésies que té l'Orde Seràfica i el convent és tan insigne que es compta entre els principals.

Els testimonis dels cursos de filosofia explicats en el Convent de Sant Francesc, segons la doctrina de Duns Scot, tenen la seva referència més tradicional en les ensenyances de càtedra de fra Antoni Perelló, Mestre de Teologia de la Universitat de Mallorca, dues vegades Guardià del convent de Sant Francesc, Custodi i Ministre Provincial de Mallorca i mentor de fra Juníper Serra, apòstol de la riba del Pacífic Nord. L'esperit lul·lià, pregonament viu a l'època de fra Figuera pren una aptitud decididament franciscana dins el mateix lul·lisme i una actitud apologètica diversa dins el franciscanisme de sant Francesc. La diversitat consisteix en esser l'antecedent cronològic sentimental a l'època criticista del Beat Ramon Llull. L'apostolat és el mateix; idèntica actitud per a la sublimació cristiana de la vida; pariones les carecterístiques íntimes; convergents els caires apostòlics; única la finalitat.

Al Reial Convent de Sant Francesc, els anys que coincidiren en l'activitat intel·lectual del pare Figuera, hi trobaren ressò les paraules de fra Josep Planas, Comissari Visitador de la Província de Mallorca: *No hallamos expresiones con que manifestar el gozo de nuestro corazón oprimido hasta aquí de tristeza i dolor. Vimos al llegar a esta hermosa Isla las obscuras sombras que encapotaban el claro horizonte de la Observancia. Y palpamos desde luego los estragos que al abrigo de las más espantosas tinieblas causaba la discordia, desde entonces podemos decir con el Apóstol, foris pugnae intus timores. Las dificultades insuperables, la delicadeza del asunto, lo escabroso de la materia, tanta complicación de circunstancias todo ofrecía a nuestra vista un camino espinoso impracticable, todo nos tenía en continuo desvelo y movimiento, todo en fin eran choques de fuera i temores de dentro... Aquel Señor que consuela a los humildes que oye sus gemidos, que defiende su causa y cumple el deseo de su corazón nos ha consolado finalmente dándonos un día de gloria, de gozo y de paz, tal es el día 4 de octubre de 1815 memorable por haber empezado a aparecer ya otra vez el hermoso iris de la antigua alianza por el sacrificio que han hecho ambas partes agradable a Dios y a los hombres por el corte que acaba de darse a un pleito tan desagradable y peligroso por la composición amistosa que tengo el honor de comunicaros. Entre la Curia Provincial y fray Raimundo Strauch declaramos que la requisitoria no fue con motivo ni objeto de vulnerar su honor ni estimación que tiene en el público y los motivos fueron únicamente las circunstancias del tiempo en que apenas permitían se precediese con aquella libertad que concede la Religión y un*

Gobierno legal; por lo mismo queda fray Raimundo Strauch por la presente declaración en el mismo estado de honor en que se hallaba antes de 1813. Per defensar la causa de l'altar i el tron fou empresonat. L'any 1817 va esser nomenat bisbe de Vic i morí assassinat l'any 1823.

El Comissari Visitador a la segona dècada del segle XIX es va veure obligat a denunciar l'estat decadent i de postració moral del menors: *La inobservancia de Nuestra Santa Regla, el olvido a las leyes, la criminal licencia que se observa en algunos, el desenfreno de las más vergonzosas pasiones todo forma un cuadro de errores que objetándose a los que están todavía libres de común contagio, les obliga a clamar continuamente por el remedio, todo indica que ya casi es irremediable la causa de tanto mal. Cuando los síntomas de ella son tan frecuentes, tan comunes y se presentan ya tan sin reboso todo arranca lágrimas amargas de nuestros ojos viendo así abatida i cubierta de tan abominable ignomia la hermosa hija de Sion.*

Tot continuà tal volta empitjorant fins l'any 1835 en què dos esdeveniments sembla que foren el càstig final: la desarmotització claustral i la supressió de la Universitat de Mallorca.

L'any 1815 fra Figuera, Lector Jubilat, fou elegit pel Capítol Provincial Bibliotecari del Reial Convent de Sant Francesc de Palma i el 1831, nomenat Regent d'Estudis que continuà fins el 1833 amb el mateix càrrec durant tres anys més amb el nou Capítol sens que això fos així pel Decret de l'Exclaustració del 12 d'agost de 1835. Foren 140 els religiosos de Sant Francesc de la Ciutat exclaustrats entre sacerdots i llecs i entre ells s'hi comptaven 14 llucmarorers. Entre la misèria i el neguit, fra Figuera es dirigí el 16 de maig de 1836 a l'autoritat perquè l'acollissin: *Don Pedro Antonio Figuera Presbítero, natural de la villa de Lumayor residente en esta Ciudad de Palma Parroquia de San Jayme manzana cien sesenta y cuatro numero primero Religioso que era del suprimido Convento de San Francisco de Asís de edad de 64 años, y habilitado de confesor y predicador, como consta por los documentos que acompaña: a V. S. M. I. expone que arregladamente al decreto de 8 de Marzo último se considera acreedor a la pensión de cinco reales diarios asignada por su Magestad la Reyna Gobernadora. En esta atención a V. S. M. I. suplica lo tenga en consideración que lo recibirá a favor y justicia.*

La seva darrera voluntat del 5 de l'octubre de l'any 1841 amb poder del notari Antoni Fernández, nomenava marmessors don Ramon Despuig i Despuig, prevere i capiscol de la Seu i la senyora mare dona Maria Lluïsa Despuig i Zaforteza i en el seu defecte, el senyor Llorenç Despuig i Despuig son germà. Morí, com sabem, el 16 de març de 1847.

La seva obra del Diccionari, doncs, la pogué veure publicada, gràcies a una família benestant de Muro als darrers anys de la seva vida amb el goig d'esser el peoner de la lexicografia nostrada.

Dr. Bartomeu Font i Obrador

Cronista oficial de Lluçmajor

DOCUMENTACIÓ MANUSCRITA I IMPRESA DE REFERÈNCIA

- M. De Riquer, *Història de la Literatura Catalana*, Barcelona 1964, II 281-285.
- Maria Antònia Salvà, *Entre el record i l'enyorança*, Mallorca, 1955, 91-92.
- Guillem Alexandre Amengual i Bunyola, *Un precedent del Diccionari mallorquí-castellà de P. A. Figuera: La recopilació d'alguns termes mallorquins ab el seu corresponent espanyol*, Estudis Baleàrics (IEB) 68-69, 103-110 octubre 2000-maig 2001
- ARM, SEMAP 313, Actes 1790-97.
- Juan Llabrés Bernal, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, Palma 1959, II (1821-40), 544.
- ADM, Difunts 1783; Baptismes 1763; Baptismes 1771-77 i Baptismes 1824.
- ACP, Llibre de novicis i professors de esta Santa Província de Mallorca començant als 25 juny 1757 en què fonc electe Provincial NMRPF Andreu Monserrat Lector Jubilat. Abraça fins l'any 1809.
- Bartomeu Font Obrador, *Historia de Llucmajor* (1986), V i VI (1995).
- Llorenç Garí Jaume, *Iglesia y Claustro de San Francisco. Memoria del Beato Junípero Serra*, Palma (1990), 7.
- Francesc Sureda Blanes, *Franciscanisme i Lul·lisme*, La Nostra Terra, (setembre 1935), 91, 260.
- ARM, Llibre de Patent de Jesús, còdex C 168.
- José Planas, *Exclaustrados franciscanos, Convento de Palma*, BSAL, (1921), XVIII, 39- 46.
- ADM, IV, 46 / 1 / 35
- ARM, Prot. 6097, 119-120 g.
- Michael Braveheart, *Nacionalismo catalán*, Palma 2003, 155.

Frontispici del Diccionari.

DUAS PARAULES DEL AUTOR

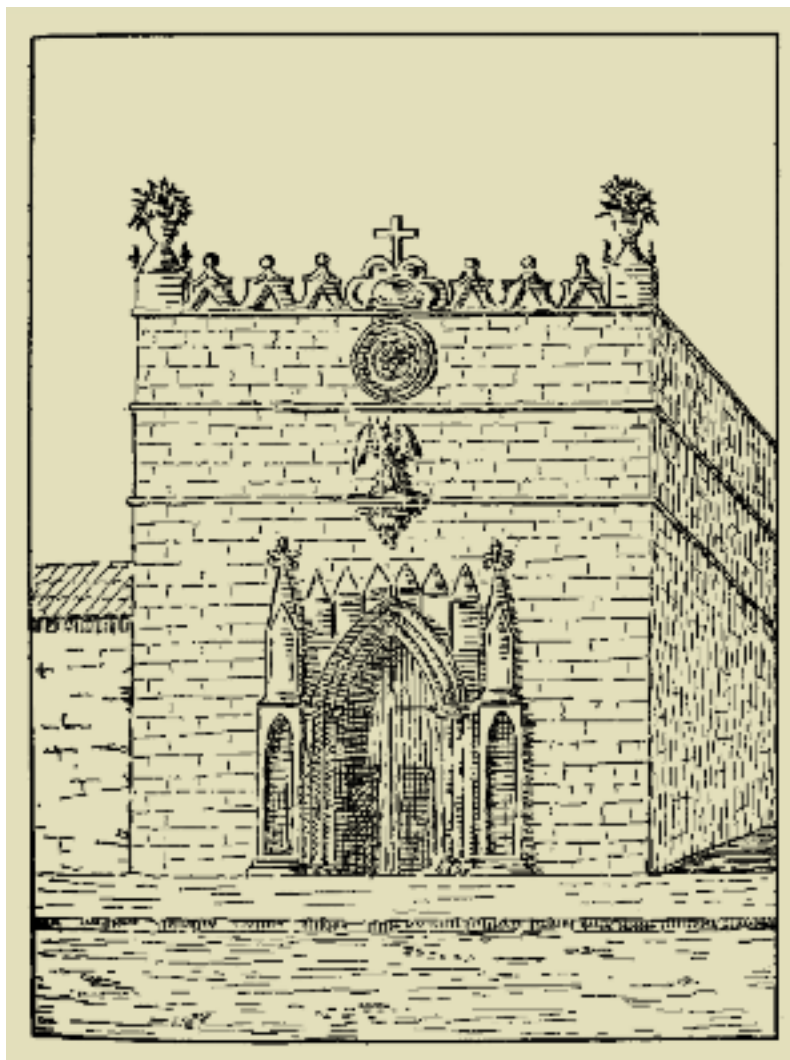
AL

LECTOR.

No puedo, amado Lector, que el director que te presento y que es dueño de un abastado campo y campo de los errores. No lo pienso, pero le da considero que es el primer que se publica, y que un director completo no es sólo de un libro, sino de un hombre y que tengan muchos libros (los que no los sé) y de más de tiempo, como se lo via en tiempos antiguos con se han fix del director consejo de la Academia española. Y así no tem que criticamos, si tratas que es libro de medio de artículos, y si a algún no correspondo el castillo; y si en crítico, desde dar se respaldan y en otro que el tiempo que los de emplear en criticaciones lo cualquier es consejo y aumentar el director, y no será tiempo perdido, *pero lo será si lo mismo para mí, si en criticaciones. No se dice que es fácil escribir a la humanidad, sino que si uno es como libro, lo que no se le puede ir, que le haiga de caminar por sólo y baratas, y por sólo espesas y espasmas, pasando mucho tiempo y trabajo por minutos, y según tratas que la imposibilidad de ir y la cosa para corregirlo, o aumentarlo, *etc.**

Declaración del padre Figueroa

Advertència al lector.

Església gòtica de Lluçmajor eixecada l'any 1413 i destruïda el 1819.
Fra Pere A. Figuera hi fou batiat pel vicari mossèn Jaume Sbert.

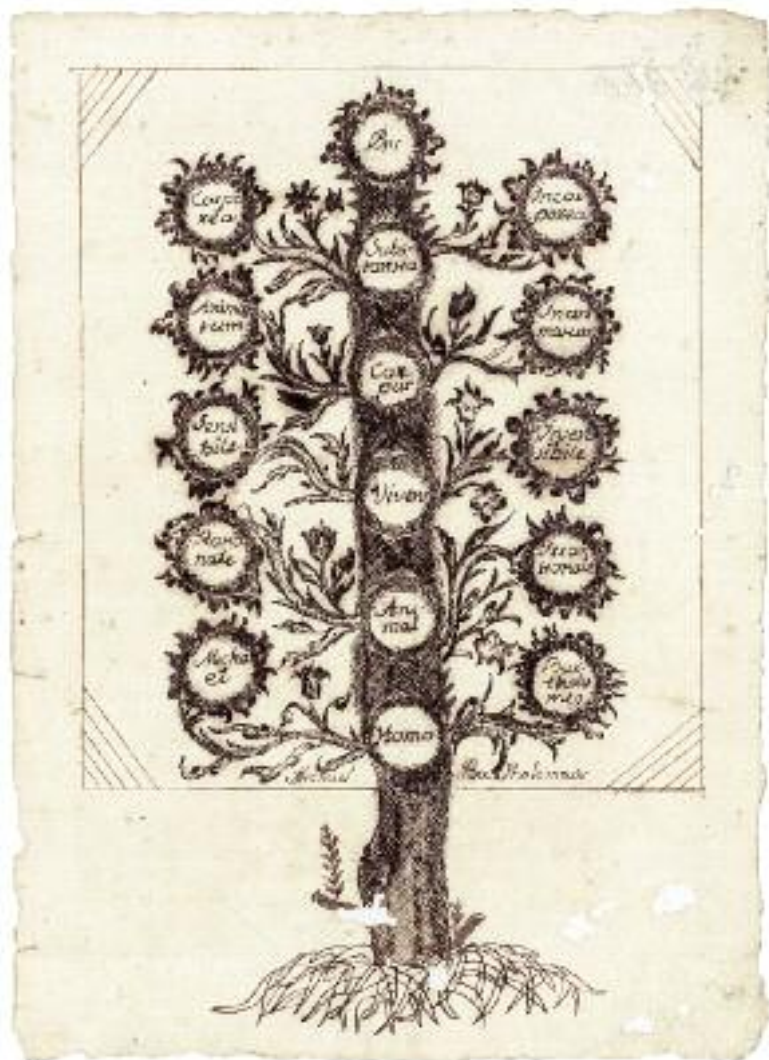
Pica baptismal setcentista de la mateixa església.

Església parroquial de Lluçmajor, empresa cimera del neoclàssic
(final del s. XVIII-segona meitat del s. XIX).

Col·legi de gramàtica de Randa, a Cura, patronatge de l'Ajuntament de Palma, títol atorgat l'any 1772 per Joan Despuig, vicari general. Ensenyament de la llengua llatina i pràctica de la moral cristiana.

L'arbre de l'Ens. Quadern escolar de filosofia lu-liana i seràfica.

servir á Dios nro S.º, y salvar mejoramente las sus
almas. De esta manera, así ben intención, ben la
se profeso, que demanan, molt bona, y el sacrifici que
nos presentam des á Dios nro S.º, li sera molt agra.

Una hermosa contradicción de nro S.º en dos sacrifici
el de Noé después que surti de la arca, y el que ofrian
en el templo los sacerdotes. Aquel llama la agra de
Dios nro S.º obsequium sacrificii. y aquel otro que al
S.º con abominación divina: Invenimus abominacione est omni.
Pues que es lo que tant desprecia estos sacrifici? Porque
es diferente de las otras.

La de Noé era recta, la de los Jeneos alguna; la
de Noé era sencilla; la de los Judios delectada; la de Noé
era sencilla y la de los Escribas, vana; y ve como dife
de sacrifici a sacrifici ab int. bona o mala, que un
sacrifici con intención es molt agra, pero un sacrifici mal inten
sionat es abominable: Obsequium de. Invenimus etc.

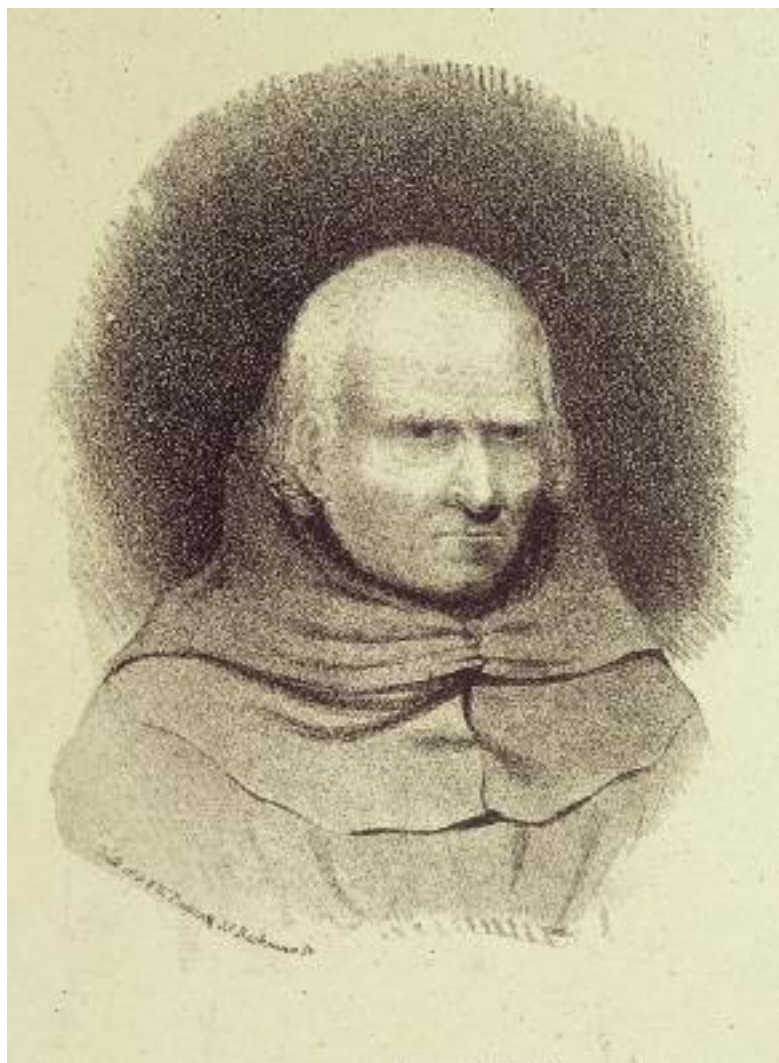
Elle, intentar lo dno de nro sacrificio en las cosas de la
terreia á Dios nro S.º, que es el dno en la tierra que
es bona deus, recta y sencilla; no sea que la materia
profano en la tierra se profana, la qual no es digna de ser
usada para lo bueno y para lo malo, una condenación eterna.

Las tallas á advertir que las diligencias son eternas
a que se ligam mediante la profeso. No puegan gill que es
una pura ceremonia, pero es obligacion que contrahué
de justicia á cumplir los actos y preceptos de nro S.º.

Radam con vota mea, que disponerunt liberum.
es dno David tornar á Dios los diez votos que le promete
en lo muy labio. Saita el exp. Si los votos que David
dijo son sus: vota mea, son diez que los coran? Quid?
Dijo que los dona Dabo. No est. Non in die, que va
de donar á tornar: el que dona, va de est; el que tornar
para de justicia; pues en admittit los votos, no se donan, sino
se tornan, con que ya liberum y voluntatem el ady. liberum, liberum
y liberum voluntatem. Libera est est

Mateu Jaume i Garau, el bisbe Rotes,
l'eclesiàstic llucmajorer més eminent del segle XIX.
GEM

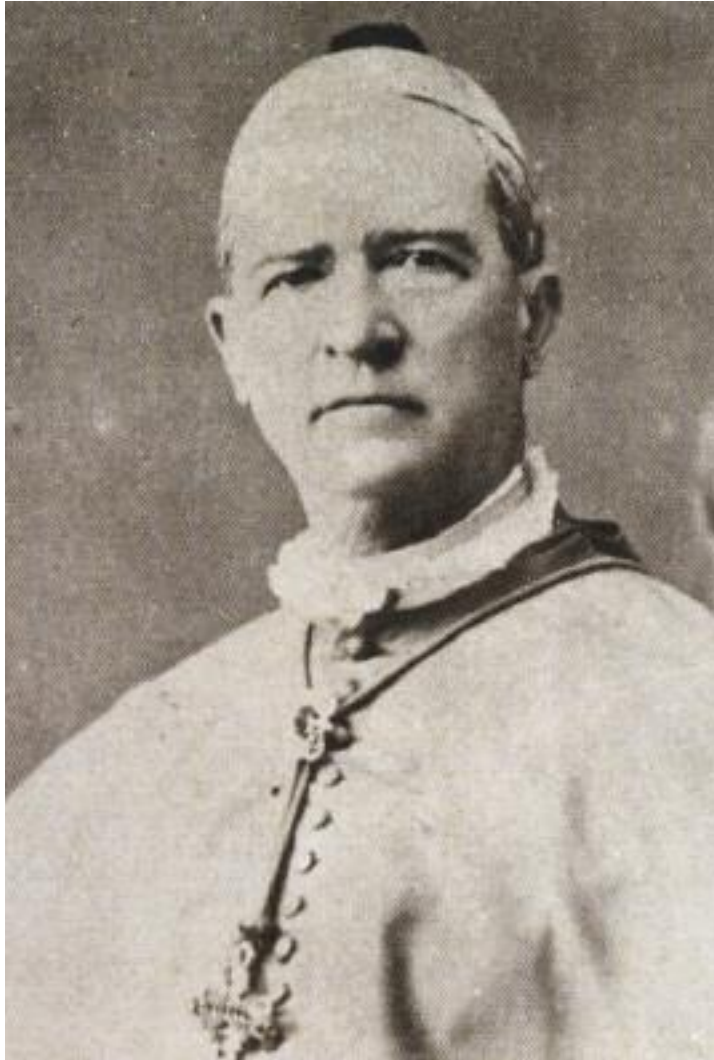

Fra Geroni Boscana i Mulet,
missioner i etnògraf dels indis californians (1775-1831).

Fra Ramon Strauch i Vidal fou custodi, regent d'estudis i lector de filosofia i teologia i, per tant, company i col·laborador de fra Pere A. Figuera. El caràcter exaltat i la defensa a ultrança de l'absolutisme causà el trastorn de la comunitat de Sant Francesc (1760-1823).

GEM

Fra Joan A. Puig i Monserrat, estudiant corista del Convent de Sant Bonaventura l'any 1835 de l'exclaustració. Diputat per Puerto Rico a les Corts Constituents de 1869 i 3 anys després, bisbe d'aquella seu.

Crónica
Seráfica de la santa Provincia
de Malabar
de la Regular Observancia de N. P. S.
Francisco

En que se da noticia de su origen y fundación de sus Conventos, y de los Varones ilustres que han florecido en ella en sus tres Ordenes.

Ordenada y escrita por el R. P. F. Francisco
Bordoy Lector Teológico hijo de la misma
Provincia año 1814

Dedicada al mismo Seráfico Varón.

Fra Francesc Bordoy i Talladas, infatigable predicador, fou definidor i comissari de la Terra Santa. La seva Crònica Seràfica manuscrita i inèdita és de 1814. Hi trobam, però, notícies fins l'any 1849.

JOAN VENY I CLAR

**EL PRIMER DICCIONARI MALLORQUÍ
DE L'AUTOR LLUCMAJORER
PERE ANTONI FIGUERA**

Pregó de fires llegit el 28 de setembre de 2004

Introducció

Quan els ramats han esvaït les estivades, Sant Miquel s'enduu el berenar al cel i la primavera de l'hivern envia níguls per a fecundar els nostres camps, s'esdevenen, esplendoroses, les fires de Lluçmajor.

Deixau-me que expressi a boca plena la joia de trobar-me a Lluçmajor, el poble de la meva mare (i una mica el meu), Bolena empedernida, orgullosa de la seva ascendència; amb ella venia aquí, fa mig segle, en un Citroen quasi prehistòric que duia un medalló amb la figura de Sant Cristòfol i la inscripció "Regarde-moi et puis, va-t'en rassuré ("Mira'm i després, vés-te'n segur"). Lluçmajor i Campos, la meva vila natal, vénen lligats en el meu cor per vincles d'entranyables afectes; la meva infància i adolescència se senten tenyides de records inesborrables: deixàvem la carretera de marges festonats de tapereres i entràvem a la vila materna davant es molí d'en Gaspar, passàvem per ses Cisternes Majors i desembocàvem al carrer del bisbe Taixaquet, abans des Llavadossos, després de creuar la vostra majestuosa plaça. Hi veníem a besar mans als padrins o a tomar ametles a Sa Sorteta, sa Vela, Son Marió i Son Genovoi: verderetes, de la canal, de n'Horrach, mestallades amb qualche bòtil i secall, inflaven els sacs i allegerien l'economia familiar.

Em plau també expressar la meva efusiva gratitud al Magnífic Ajuntament per haver-me dat l'ocasió de venir a parlar de Pere Antoni Figuera, un franciscà lluçmajorer autor del primer diccionari publicat a Mallorca, i en especial al meu amic Bartomeu Font, el vostre egregi historiador, que, a més d'haver-me proporcionat preciosa informació documental sobre l'homenatjat, m'ha donat mostres d'un profund afecte que valoro immensament i al qual difícilment podré correspondre; gràcies per les teves paraules saturades de calidesa humana i per honrar-me amb la teva amistat. La paciència i saviesa del Dr. B. Font han fet possible el recull d'il·lustracions que contextualitzen la vida i fets del P. Figuera. És bo i lloable que una institució pública, com és l'Ajuntament de Lluçmajor, faci avui memòria d'un dels seus fills predilectes, no prou valorat, als 232 anys del seu naixement i als 157 de la seva mort, i posi en relleu la seva valuosa feina en el recull, ordenació i definició de les nostres paraules i en la recerca dels seus equivalents castellans.

L'autor

Pere Antoni Figuera i Thomàs va néixer a Lluçmajor el 23 de desembre de 1772 a les set de l'horabaixa, va ingressar a l'orde de Sant Francesc, va estudiar al convent del seu poble, després va ser custodi del de Palma i es va exclaustrear el 1835 a conseqüència del decret de desamortització de Mendizábal. Va publicar el *Diccionari mallorquí-castellà* el 1840 i va morir a Palma el 1847.

Quant al seu perfil psicològic, deduïm de la introducció al seu Diccionari que, com a bon franciscà, posseïa un bell esperit d'humilitat, ostensible en el reconeixement de la limitació de la seva obra, d'acord amb un dels lemes de l'Inventari de llibres de la Biblioteca dels franciscans *Ubi est humilitas, ibi est sapientia*. També hem de subratllar la seva enorme capacitat de treball que va fer possible una obra de gran empena i magnitud que esperaríem feta per un equip.

Context històric

El marc polític del s. XIX ve marcat per la guerra del francès en la qual Mallorca col·labora amb homes d'armes i ajut econòmic: en aquest context, la requisada massiva de les llànties de l'església de Campos va generar una unitat fraseològica que va arribar fins a Menorca: *quedar amb ses llànties de Campos* 'romandre extremadament pobre'; esquitxen la centúria les lluites ideològiques entre liberals i absolutistes arran de l'aprovació de la Constitució de Cadis (1812). Durant el Trienni liberal (1820-1823) l'aixecament absolutista de Campos, atiat per l'estament eclesiàstic, va ser durament reprimat i els seus capitosts executats. Després el liberalisme s'escindí en moderats i progressistes i sorgiren brots de carlisme. En aquest període de 1833 a 1868 és quan té lloc la reforma agrària, la divisió de l'estat en 49 províncies (1833), l'abolició dels gremis (1836) i la desamortització de Mendizábal (1836-37), que afectaria l'exclaustrament del nostre homenatjat.

Situació del català de Mallorca

Quant a la situació lingüística del s. XIX, hem de fer una mica d'història. Si parlem català, o mallorquí, és a dir, català de Mallorca, és perquè el rei en Jaume va conquerir l'illa als musulmans el s. XIII i la va repoblar de gent del Principat de Catalunya. Aquesta

llengua ha tengut continuïtat generacional fins als nostres dies. Durant segles ha estat llengua de comunicació i llengua de cultura. Es parlava al carrer, en família, a la taverna, però alhora s'utilitzava a l'escola, als àmbits de la justícia, a les reunions municipals i del Gran i General Consell, en l'expressió literària, en la predicació, etc. Els entrebancs a l'ús públic i administratiu van començar amb el decret de Nova Planta (1714) i van augmentar amb la Real Cédula de Aranjuez (1768), especialment en el que afectava l'ensenyament. Quin era l'estatus del català a Mallorca el s. XIX? És indubtable que el seu ús social era generalitzat; pensem que el 1835 sols el 8'4 % dels mallorquins sabia llegir i escriure (s'entén en castellà i aquests continuaven servint-se del mallorquí en el codi oral). Dins aquest marc sociolingüístic no ha d'estranyar -tot i que molts se n'estranyassin- que el polígraf Jovellanos (1802) reclamàs la formació d'una gramàtica mallorquina i que s'ensenyàs als nins i nines en la seva llengua. Va ser la veu del qui clama en el desert, car el procés de castellanització creixia entre la gent alfabetitzada aguditzat per la fundació del col·legi de la Puresa (1809), de l'Institut Balear (1835) i de l'Escola Normal (1836). Les prohibicions relatives a la llengua autòctona s'anaven succeint: 1820 als tribunals, 1862 a les notaries, 1863 als noms dels carrers, 1870 al registre civil; i després diran que el castellà no va ser "llengua de imposició".

L'ús del castellà afectava sobretot la llengua escrita i era patrimoni d'un cenacle d'intel·lectuals i de gent de l'administració. El català escrit persistia en la correspondència privada, llibres de comptes, pronòstics, devocionaris, goigs, etc. Desconnectat, tanmateix, de Catalunya, assistim a una progressiva dialectalització de la llengua escrita que, en part, es manifesta en el Diccionari de Figuera. El prestigi del castellà provocava el descrèdit del mallorquí: Pere d'A. Penya (1835) ens conta l'empeguement que va sentir en recitar poesies seves en mallorquí popular davant un cenacle d'intel·lectuals que les varen trobar ridícules pel fet de "estar en ma llengua nativa, no oficial y avorrida per tothom". És en aquest marc que cal valorar la part monolingüe de l'obra del nostre Figuera.

El català de Mallorca, doncs, es trobava en un procés progressiu de diglòssia: era la llengua B, la llengua baixa, familiar, del carrer, enfront del castellà, la llengua A, la llengua alta, de registre elevat, reservada als actes formals. S'havia entrat en una situació de pèrdua de la consciència d'unitat dels parlars de les Illes amb el català continental. Seria Marià Aguiló el qui, des del discurs dels Jocs Florals de 1862, desvetlaria entre la gent cultivada el sentit d'unitat aleshores perdut.

El Diccionari: contengut, fonts, estructura

Tornant a Figuera, és un fet que treballa en el buit pel que fa a treballs lexicogràfics. La Societat Econòmica d'Amics del País de Mallorca parlava el 1797 d'un projecte de diccionari mallorquí-castellà que va restar adormit fins que el 1834-35 es va organitzar la seva redacció sense, però, que arribàs a port. D'altra banda, els projectes o realitzacions de Joaquim M. Bover i d'Antoni Prohens s'han perdut. I, ja després de l'aparició del Diccionari de Figuera, Amengual publicaria el seu, estroncat a *Barcelonès*, i reprès, en dos volums, entre el 1858-1878.

La portada resa: *Diccionari mallorquí-castellà y el primer que se ha donat a llum, compost per don Pere Antoni Figuera, franciscano esclaustrad, Palma, Imprenta y llibreria de Esteva Trias, any 1840*. El format és de 35 x 25 cm. i té 626 pàgines, que comprenen:

- 1) "Duas paraulas del autor al lector", on es justifica pels errors i llacunes que aquest hi pugui trobar car es tracta de l'obra feta per una sola persona -i no per un equip -, que el temps que hom perdria criticant-la el dediquin a completar-la i perfeccionar-la; que li ha costat moltes fatigues i treballs, però que ha obert el camí per a millorar la seva obra.
- 2) "Algunas notas", en nombre de catorze que resumeixen les principals normes ortogràfiques que ell aplica al diccionari.
- 3) Una taula d'abreviatures de les categories i accidents gramaticals així com de les àrees temàtiques (ciències jurídiques, "curial" [= relatiu al tribunal eclesiàstic], retòrica, botànica).
- 4) El corpus d'entrades.
- 5) Un apèndix amb una "Collecció de vários adâgis mällorquino-españols" (16 pàgines), amb uns 700 refranys, primer recull paremiològic bilingüe aparegut en un diccionari.
- 6) Un "Diccionarièt de vários termes mallorquins antiquads ô que ja no se usan compôst per N. para enténdrer al célebre poeta llemosí Ausias March".

El mètode seguit per Figuera és, en general, partint del diccionari de l'Acadèmia

Espanyola, l'anomenat *Diccionario de Autoridades* -que figurava a la biblioteca dels franciscans-, anar resseguint les seves entrades i trobar el mot mallorquí equivalent, segons cada accepció.

Els mots que no figuren al diccionari acadèmic, especialment cultismes, Figuera els poua en el diccionari de Núñez y Taboada (1820).

El diccionari de Figuera no apareix de cop, com un esclata-sang, sinó que l'autor havia fet provatures, com és una *Recopilación de algunos términos mallorquines amb el seu corresponent espanyol* (1814), considerada d'autor desconegut, però que avui sabem, gràcies a la sagacitat de Guillem Alexandre Amengual, que és deguda a la ploma de Figuera. Es tracta sens dubte del canemàs del futur diccionari. Vint-i-sis anys després, el canemàs es convertiria en brodat magnífic, el tast esdevendria festí de paraules.

L'obra, de prop de 60.000 entrades, és presentada a dues columnes i per orde alfabètic. Conté no solament mots del mallorquí, amb forma molt acostada al registre col·loquial, sinó també cultismes, la qual cosa vol dir que Figuera elabora un diccionari mallorquí de la llengua quotidiana però també del seu registre formal, propi d'una llengua de cultura. A més, hi afegeix la correspondència castellana. Participa, per tant, del diccionari bilingüe i monolingüe. Com veurem, formen part també de la nomenclatura augmentatiu, diminutiu, superlatiu, noms de lloc i de persona, castellanismes, estrangerismes, etc.

Quant a la microestructura, cada entrada va seguida de la categoria gramatical (masculí, femení, adjectiu, adverb, etc.) i, a continuació, ve el significat explicat generalment en mallorquí i, separat per un punt i en cursiva, l'equivalent castellà:

Badía f. Petit golf de mar. *Bahía*.

Si el mot conté diferents accepcions, aquestes, precedides del guionet doble (=) des de la segona, són desenvolupades en mallorquí, sigui amb un mot sinònim, sigui perifràsticament, seguides de la traducció castellana:

Badôc m. El qui mira. *Miron*, -na.= El qui mira embambâd. *Papamoscas*. = Ponsélla. *Capullo*.

Quan la subentrada és una unitat fraseològica, aquesta, seguida generalment de dos punts, sol ser objecte d'explicació:

Bardissa f. [...] Botar totas sas bardissas: atropèllar quâlsevol impediment ô obstâculo. *Saltar por las picas de Flandes*. [...] Tot anarsen pe sas bardissas. Axô se diu de una còsa de qui el gâsto puja més que el profit. *Irse en pelotas y juzgados*.

En alguns casos, la traducció castellana segueix rònegament el mot mallorquí de l'entrada:

Gerricó m. *Cantarillo*.

Les coses més familiars als futurs lectors de l'illa són definides amb una referència a llur experiència personal, concretada amb el sintagma *Cosa (molt, bastant) coneguda*:

Anca f. Còsa coneguda.

Arrôs f. Còsa molt coneguda.

Gêrra f. Còsa bastant coneguda.

O amb el descriptor o genèric seguit del determinant (*ben, molt*) *conegut, -uda*, eventualment completat amb un circumstancial geogràfic:

Guàllera f. Ave coneguda.

Fava f. Llegum ben conegut.

Rellotge m. Mâquina molt coneguda.

Garrover m. Abre ben conegut a Mällôrca

Pot faltar el descriptor:

Còl f. Ben coneguda.

Quant a les definicions, algunes criden l'atenció per la seva senzillesa i expressivitat:

Costélla Os llarg y tòrt del pit.

Fidêu ô fideus Pasta de farina en forma de cordellina.

Niaró Aquella espêcie de senayó tan artificios en que las aves fân las suas crías.

Els exemples faciliten la comprensió:

Esveir Llévar del tot una còsa, v.g. sas xinxas de una câsa.

Vant (en) se fâ, v.g. no ténc dêu anys, però en vant se fâ. *No tengo diez años, pero me zumban*.

Poden trobar-se dues accepcions en la mateixa definició, separades per la

disjuntiva ô:

Arriôt Ase grôs ô hómo burrôt. *As nazo*.

No falta qualque observació metalingüística del tipus que (com) *deym*:

xorrac [...] curt y ample que deym *inglès. Serrucho de mano*.

orinal [...] del cêl: llôc ahónt plôu molt, côm deym a Pollensa. *Orinal del cielo*.

O amb personificació de l'Església en el pronom *nôltros*:

Missas. Flastomías contra nôltros.

Són nombroses les definicions calcades o inspirades en el Diccionari de l'Acadèmia Espanyola:

Búfalo Espêcie de bôu (←"Búfalo Especie de buey" DA)

Nonâd, -da El qui es nad per havèr xepad el ventre de sa mare. *Nonato* (←*Nonnato* adj. que se aplica al que no ha nacido naturalmente, sino rompiendo el vientre de su madre" DA)

El Diccionari també està truffat, superpoblat de locucions, de frases fetes, pouades generalment en el geni de la llengua, fruit d'una atenta observació del parlar viu de Mallorca; només cal excloure d'aquest gran conjunt genuí algun calc de la font acadèmica espanyola. Bastardas Parera i Bastardas Rufat (1991) són els qui fins ara han valorat més clarament l'aportació del lexicògraf franciscà en aquest camp de la lingüística. Cal posar en relleu la distinció que fa entre les unitats fraseològiques que apareixen en el cos de l'obra i els adagis que ocupen una secció especial a l'apèndix, alguns dels quals sentia sovint a ma mare (*Ab escusas den Pére en Pâu s'escaufa*, *A pôc a pôc s'encén es fôc*, etc.); és important el gran nombre d'unitats fraseològiques que són recol·lectades i explicades per primera vegada i no són recollides en els diccionaris més ambiciosos o que, si ho són, hi figuren sense documentació.

Ortografia

Respecte a la qüestió ortogràfica, "No tenim ortografia ficsa", declara Figuera. Això explica la duplicitat de formes acceptades; i així, atent a la fluctuació gràfica de *a*, *e* àtones, adverteix el lector que mots començats per *ba-* poden aparèixer amb *be-* i a l'inrevés, i altres mots escrits amb *c-* poden aparèixer amb *s-* i viceversa; per això són freqüents les remissions com de *fesol* a *fasol*, de *ferratge* a *farratge*, de *cum ú* a

comú, etc.. I afegeix: “He escrit los termes mallorquins axí côm se pronuncían vuy en dia segons lo estil familiar”. D’aquí es dedueix el gran valor del diccionari per a conèixer l’estructura fonètica del mallorquí de principis del s. XIX.

Atesa la varietat de timbres de les vocals, aplica uns diacrítics no sempre coincidents amb propostes anteriors, com les de Servera i Ayamans. Distingeix la *o* tancada de la *ô* oberta (*cos* de *côs*, *conte* de *cônte*, *dolsa* de *dôlsa*), la *é* tancada (*Déu*, *pégar*) de la *ê* oberta (*dêu*) i de la *è* (o *e*) neutra (*menjarèm*, *deu*). Així, grafies com *llévar*, *bélar*, *félicidât*, etc. delaten la seva articulació amb una *e* tancada, com feim avui. I grafies com *lléy* i *llénca* indiquen una pronúncia amb [e] a l’època de Figuera, substituïda després per *ll[ə]i* i *ll[ə]nc a* amb una neutra. L’espínós problema que presentava la representació gràfica de la *ll* palatal (de *bull a*) i de la geminada [*ll*] (de *bul·la*), que tanta tinta va fer córrer a l’hora de la codificació ortogràfica, és resolt per Figuera d’una manera aguda: es manté *ll* en els dos casos, però en el primer la vocal precedent porta una dièresi (*röllu* ‘rotllo’, *bülla*) mentre que en el segon no du aquest diacríctic (*rôllu* ‘rogle’, *bull a*). El pes de l’etimologia es nota en la grafia dels participis, amb *-d* o *-t* segons la forma femenina: *amâd* (a causa d’*amâda*), però *es crit* (induit per *escrita*)

Però Figuera, que devia conèixer obres de segles anteriors escrites en català (recordem el *Diccionari èt ausiasmarquià*), tenia present la tradició. No s’explica d’altra manera el manteniment de formes tradicionals, contràries a “l’ús familiar”, com infinitius i substantius grafats en *-r* (*estim ar*, *cor*, i no **estim â*, **cô*), la no duplicació de la *b* seguida de *l* (*doble* i no **dobble*; però sí *re t gla*) o l’estabilitat de la *-a* final dels esdrúixols terminats en *-ia* (*sípia*, *justícia*); la pèrdua d’aquesta *-a* ha de ser tardana com ho demostra el fet que el segment encara es mantengui a Felanitx i Artà, a Menorca i a una part d’Eivissa. S’encabeix dins aquesta línia el nom de lletres com *em*, *en*, *ef*, que trobam en la tradició gramatical catalana, en comptes dels interferits i orientalitzants *ema*, *ena*, *efa*. D’altra banda, en algun cas trenca amb habituds gràfiques arrossegades durant segles, com és ara la *-ch* final de mots com *poch*, *lloch*, i aposta per la forma amb *-c* (*poc*, *lloc*) de la futura normativa fabriana, trencant una llança a favor de la modernitat, com fa igualment amb el prefix *ex*, que va soldat al nom següent (per ex., *ex general*) coincidint amb la darrera proposta del *Diccionari de la llengua catalana* (1995) de l’Institut d’Estudis Catalans.

Tenim, doncs, un Figuera dialectalitzant, però no tant com podria semblar a primera vista, car es mostra conservador i unitari en certes formes, tot i que, d’altra

banda, no pot resistir-se al pes d'alguna influència castellana, com faria després Amengual, per exemple, en l'ús de ñ i l'estranya variant en posició final, ñy (*alluñars* e enfront de *lluñy*, *puñada* enfront de *puñy*).

El mallorquí

Una gran part de les entrades i subentrades del corpus del diccionari correspon al mallorquí parlat el s. XIX. Fins i tot, com hem dit, l'(orto)grafia utilitzada serveix per a deduir la pronúncia mallorquina de cada mot i traçar el sistema fonètic del nostre dialecte, del qual voldria destacar uns aspectes. La geminació de la *l* en posició intervocàlica (per ex., de *col·lecta*), hereva de la *ll* llatina, avui normativa sota *l·l*, però tan decadent en el codi parlat del català peninsular, és sistemàtica tant en mots tradicionals com en mots cultes i, en gran part, es manté en el mallorquí actual:

xabellí, centinella, franella/flanella, caramêllo, a la babellâna, camamilla, collêgi, busillis, destillar, inteligència, collocar, Holanda, etc.

La geminació pot ser resultat d'una assimilació consonàntica:

mella (< ametla), balle (< batle)

Sense apartar-nos de l'assimilació, és sabut que aquesta és practicada sovint pel mallorquí, però Figuera, atès el caràcter més col·loquial, vulgar d'aquest fenomen, sols en en dóna testimonis escadussers, especialment en les definicions on l'actitud del lexicògraf és més relaxada. I així tenim

distritte 'districte', cattiri 'captiri', baccular 'batcular', gallôpa 'garlopa', mellèt 'merlet', condemnar 'condemnar', catsa 'capsa', annêts 'annex', conte 'compte', cômte 'comte'

Aquest fenomen, tan característic del mallorquí, deu anar lligat al fet de constituir la comunitat insular una xarxa social tancada, amb escasses relacions amb l'exterior; aixó ha fet que, tot practicant aquestes reduccions i modificacions tan accentuades, els parlants no sentin la necessitat de pronunciar els mots amb la varietat "més completa" perquè no creen fronteres en la comunicació interna.

La iodització és la conversió en [j] dels antics grups llatins C'L, G'L, L'J (OCLU > *ui*,

REG'LA > *re ia*, PALIA > *paia*) i no en [ʎ] (*ull, re lla, palla*), com passa en la major part del català peninsular. El fenomen es registra d'una manera sistemàtica:

consey, aconseyar, apareyar, jonoys, ajonoyarse, fonoy, beyas, uys, cloveya, gargay, etc.

En morfologia alternen l'article literari (*el cristià, lo enteniment, los sigles, la rétgla*) amb el salat (*es capell, ets uys, sa cinta, sas bigas*), que poden aparèixer en la mateixa frase:

Abossarse Cobrirse *sa* cara fins *als* uys.

Tanmateix, el predomini de l'article literari és absolut: en dues pàgines aleatòries n'hi he trobat 34 casos enfront de només 4 del salat. Recordem a aquest propòsit la tradició de l'article literari entre els nostres predicadors.

El lèxic específicament mallorquí presenta un percentatge elevat de mots compartit per la resta del català o per altres dels seus dialectes: *torcar, coa, granera, bres, morro* 'llavi', *soll*, reapareixen a Lleida i València; *manco, galfó, forqueta, flastomar* són comuns amb l'Alguer. Alguns dels mots considerats avui mallorquins, como *nirvi* o *xapar*, eren corrents segles enrere a Barcelona. Altres, com *casa d'abeies* i *got*, encara recollits per Figuera, avui són vius a Menorca i Eivissa, mentre que aquí els hem substituït per *caera* (o *buc*) i *tassó* respectivament. La insularitat ens ha custodiat paraules ben nostres, fruit de l'adherència a velles capes de la llengua o d'un procés de creació, com *moix* 'gat', *colcar* 'anar amb bístia o vehicle', *llongo* 'estirada, passa llarga', *cama d'aranya* 'pluja menuda', *ro(i)ar* 'rajar', *bòtil* 'tipus de botella', *guardapits* 'armilla', *besada* (del pa), *arregussar*, *fer jutipiris*, *pastissos* o *cocarrois* i *crepells*, *fasser* 'palmera', d'origen litúrgic, etc.; tots ells incorporats al diccionari general com a patrimoni comú de tots els catalanoparlants. D'altres, Figuera en dóna l'únic testimoni: *formatge de fasser* 'garbaió, margalló', *ringorrinxo* "si arriba no arriba", *cabussó* 'busso' o *capellèt* '(accent) circumflex'.

La varietat llucmajorera

Figuera, com a bon observador dels parlars mallorquins, anota algunes paraules pròpies de Mallorca i la seva variació segons els pobles:

Pâsta bâmba Cêrtas pâstas ab sucre y ôus que se fâ en Mallôrca. *Pasta bamba*.
Copiña [...] que en alguns llôcs anomenan piña de pi
Corañy Térme ab que en alguns llôcs anomenan a sa coua de dôna. *Cola*.

Fins i tot, la seva condició de llucmajorer es trasllueix en qualque mot o en les seves accepcions. Una paraula emblemàtica és *fermansa* de la qual el nostre lexicògraf especifica.

Fermansa Térme de Llu[c]major. *Ferías* . = Comprar sa fermânsa: comprar còsas a sas firas y regalarlas, majorment a sa enamorada. *Dar ferías* .

També crida l'atenció dels externs l'ús de *niu* o *niuet* com a equivalent d'*aucell*:

Niu Aucéll de câsta menuda. *Pájaro* .
Niuèt. Aucellèt. *Pajarito* , -ta, -llo, -lla .

O el matís semàntic de *paiàs* , compartit amb el meu poble:

Peyâs Clôt para fery sas feynas majors

Altres modificacions afecten la fonètica i són compartides per altres endrets de l'illa com *galina* 'gallina', *galiner* 'galliner', *bouèt* (diminutiu de *bou*) *brauèt* (diminutiu de *brau*), *domâtiga* 'tomàquet', *senendret* 'son endret'. La variant *butxêca* 'butxaca' l'havia heretat de la meva mare, però aviat l'entorn social de Campos, generador d'inevitables rialletes, em va fer abandonar tal varietat.

Arcaïsmes

No hem de dubtar de la consciència d'unitat de la llengua per part de Figuera. L'ús predominant de l'article literari i el petit diccionari de termes d'Ausiàs March així ho abonen, com també la inclusió de mots seguits de la indicació *ant.[ic]*. El seu registre havia de facilitar la comprensió de textos dels segles anteriors i deixava la porta oberta a l'ús d'aquestes formes, la major part d'encuny literari o vivents en el català peninsular. Així:

gos, -ssa *ant.* Ca, cussa.
formént *ant.* Blat.

Altres arcaïsmes no ho eren -no ho són- del tot:

juêu, -êua *ant.* Judíos (cf. *pop jueu*, top. *torrent des Jueus*)
coltell *ant.* Espada. (cf. *contell* ‘gladiol silvestre’).

A voltes Figuera ofereix el testimoni de l’etapa anterior a l’actual:

ánada, anadeta → avui ànnera, annereta
bassetja → avui passetja

El *Diccionarièt* que inclou en apèndix arredoneix el testimoni d’unitat de la llengua en considerar A. March com un clàssic.

Cultismes

Els cultismes són entrats sense adaptació (*adulterino*, *àngulo*) o amb adaptació (*abstrús*, *aforisme*), a voltes vulgar (*os xipêlla* ‘erisipela’), procedents uns del Diccionari de l’Acadèmia, altres dels de Núñez de Taboada. Els llatínismes abunden: alguns inusuals (*hospite insalutato* ‘despedir-se a la francesa’), altres més coneguts (*nemine discrepante*, *ad libitum*), altres popularitzats i ramificats semànticament (*tuâutem* ‘dificultat, personatge principal’); altres, no documentats en cap diccionari del domini lingüístic (*ut supra*, *velis nolis*). S’hi insereix qualche gal·licisme (*gendarma*, *ugier*, *fricandó*) i algun italianisme, com el joc de cartes dit *tre tseti* (o *napolitana*), que podia haver arribat a través de les relacions històriques amb el Regne de Nàpols.

Castellanismes

Pel que fa a la presència de castellanismes, hem vist el grau d’instrucció que la societat mallorquina posseïa a principis del s. XIX, instrucció que es vehiculava en castellà -amb qualche inèrcia del mallorquí- però que afectava un percentatge molt baix de ciutadans, amb uns coneixements sovint més aviat precaris de la llengua sobreposada. Els que hi estaven més familiaritzats eren un grup reduït de gent il·lustrada format per clergues i nobles, especialment en el codi escrit, car en l’oral “dan mil tropezones (aunque se esfuerzen) porque les falta el uso”, com deia l’intendent de Castella Banuelos (1777). No era d’estranyar car el contacte amb el castellà parlat era escàs; basta veure

errors gràfics (per ex., *pelanduzca* per *pelandusca*) que traeixen una pronúncia no genuïna. El prestigi d'aquesta llengua dominant (llengua A), usada per aquell grup, contagiava alguns mots de la llengua autòctona, convertida en llengua B, usada per la resta analfabeta de la societat.

El diccionari de Figuera es troba farcit de castellanismes. Un bon grapat han tingut continuïtat en la parla col·loquial dels nostres dies: *barco*, *sello*, *lôco*, *menos*, *lograr*, *puesto*, *lago*, etc., entre els quals n'hi ha de denotatius (*abridero*, *trutxa*), alguns acceptats per la normativa (*alabar*, *guapo*), especialment els denotatius (*xocolate*, *llôro*, *xirimôya*). D'altres castellanismes no tenen cap tradició en la llengua parlada, la major part resultat del sistema de selecció d'unitats a partir de les fonts espanyoles: *conquè*, *cuyo*, *golpe*, *lagart*, *aguacero*, *sopló* 'acuseta', etc.

No manquen les adaptacions, formals i/o semàntiques. Seguint una llei universal del català que converteix la *l-* inicial en *ll-* (de *lògic* feim *llògic*, per ex.), trobam *llamentar*, *liquidació*, *llimpiar*, *llicor* (*licor*), però *lapis*. És pràctica habitual de Figuera la inserció d'una *-y-* que trenca el hiat en casos com *apeyar*, *empleyar*, *troféyo*, *abigeyat*, etc. I registra una certa freqüència la substitució del fonema castellà [x], inexistent en català, per [k], pròpia de parlants monolingües; i així tenim *ocalà*, *alaca*, *aque drés*, *anteoco*, *antoco*, *despécar*, *quicotada*, etc., tendència que es repeteix de vegades en les equivalències castellanès, la qual cosa indica un domini no prou segur del castellà parlat: *coder*, *bosqueco*, *antruego*, *yacica*, *mico*. Alguna ultracorrecció, com *sonsajar* per *sonsacar*, revela aquest particular.

Els equivalents castellans

Pel que fa a les correspondències castellanès, pouades moltes d'elles en el diccionari de l'Acadèmia Espanyola, notem: 1) la profusió de sinònims o quasi-sinònims que algunes entrades presenten: de *atupada* → *felpa*, *soba*, *tunda*, *zurra* o *azotaina*; de *puta* → *puta* "y en estil familiar *cellenca*, *manfla*, *pelandruzca*, *peliforra*, *pelleja*, *pobreta*, *tusona*, *zorra*, tots ells presents en el Diccionari de l'Acadèmia; 2) la precisió de matisos semàntics: "Cama [...] Camas tôrtas: el que lasy té *Patituerto*, *-ta*; ab sos peus girats *Patujo*, *-ja*; tôrtas a sa part de fôra *Patizambo*, *-ba*; a sa part de dins *Patieste vado*, *-da*"; 3) la indicació de registre: "per alcabôta en terme familiar *Trotaconventos*"; 4) registre de la variant antiga: "Festetjar → Festejar

o ant. *Feste ar*”; 5) addició de la variant aragonesa o, eventualment, murciana: “Garró [...] Calcañal ô calcañar y en Aragón garrón”; “Plantatge [...] lantén y en Murcia *plantage*”; 6) equivalència mallorquina de refranys més coneguts en castellà que en mallorquí: cast. *En todas partes cuecen habas* → mall. *Per tot tôcan campanas*; o al revés: mall. *Qui la hâ feta, que l'engrons* → cast. *Quien hizo al cohombro que lo lleve al hombro*. Però, entre les distraccions (o limitacions), notem: 7) el nom català apareix com a castellà: *abrahonar, beyassas*; 8) es comet error en l'equivalència: *sargo* per *cabôt* (i no *gobio*), de vegades a causa dels “faux amis”: la garsa en català no equival al cast. *garza* sinó a *urraca*; 9) una perífrasi supleix el nom mallorquí (*escarràs*): “Astellicó ficat dins sa carn de un. *Respingón*”.

Altres elements de la nomenclatura

Entren també en la nomenclatura augmentatius (*aucellôt, baulôta*), diminutius (*baulêta, aucellèt*), desviats a voltes cap a l'ús pejoratiu (“*Fusterèt* Fuster de pocas mañas”), superlatius (*gojosíssim*), participis (*convidâd*), noms geogràfics, amb una selecció capritxosa (surts *Fransa*, però no **Itàlia*, *Aragó* però no **Catalunya*; entre els gentilicis, apareix *campaner*, però no **llucmajorer*; etc.), noms de persona freqüents (*Miquêl, Juan, María, Côrme, Margalida, Francinayna, Mariayna*), amb els seus hipocorístics (*Tomeu, Tôni, Colau, Bêl*) i amb diminutius (*Bêlêta, Toniêt, Pepêt*), i alguns altres, més aviat rars (*Casimiro, Bénvenguda*).

Sinònims

Un aspecte molt important del Diccionari és la profusió de sinònims que afecta variants ortogràfiques (no oblidem el caos existent i la proposta com a provisional de Figuera: “Algunas notas [...] poden servir de âlgun tant de ortografia mällorquina”): (*pupís/popís, ferratge/farratge*), forma antiga/forma moderna (*nâixer/néixer, absôltre/absôldre*), forma dialectal/forma més general mallorquina (*coa/coua*), forma dialectal/forma normativa (*retgir/regir, vòltros/vosaltres*), forma castellana/forma mallorquina (*tortilla/truyta, huérfano/orfe*). La indicació de la sinonímia presenta aquesta tipologia:

1) amb remissió V. (= *Vide*): *cus* V. *ca*, *homonêu* V. *homonêt*, a vegades amb freqüència d'ús: *Gallina* V. *galina més usual*; 2) amb la disjuntiva ô: *ratx ô raig*.

agranar ô *agarnar*; 3) amb la copulativa *y*: *llampagar* y *llampatjar*, *còssigas* y *cossigôyas*, eventualment amb prioritziació: *beyoneta* y *millor bayoneta*; 4) igualació amb la perífrasi *Lo mateix que*: *aufabaguéra lo mateix que aufâbega*; 5) a través del descriptor: Casa de beyas Buc, Aglanera Auzina; 6) en entrades diferents: *antes de air/despuys air*, *casteñeta/casteñola*; 7) com a diferència dialectal dins Mallorca: *copiña/piña de pi*, *xapèta/fasset*.

Expressivitat

L'expressivitat té també un lloc en les entrades del Diccionari. Em referesc a les onomatopeies i el llenguatge infantil. En el primer cas, trobareu el *xep a xep* a cau d'orella, el *dinc dinc* de la campana, el *tectèc* del cor, el *quecquerequêc* del gall o el *clec-clec* d'un bòtil quan es buida. També els nins, amb la complicitat dels majors, han construït els seus mots i el Diccionari se'n fa ressò: un *titít* és un aucellet, un *niní*, un nin petit, *hoyhoy* diuen quan s'han fet mal, *tac* quan els han tupat, *pêpê* quan han anat o volen anar de ventre.

Etimologia i motivació

Tampoc hi falten les etimologies (“*Almud*. Terme morisc”) o les explicacions motivacionals (“Dit *auricular*: el dit petit de sa mà: perque ab ell se sòl escurar sas orèyas”).

Eufemismes

Ni s'han de menystenir els eufemismes, com és ara la designació del ‘darrere’ com *senyor onclo* o amagar púdicament la dels testicles sota uns punts suspensius (“*Bossas Las de ...Bolsas, vedijas, escroto*”).

Final

En suma, es tracta d'un diccionari semasiològic, que va del significant al significat; d'una banda, monolingüe, per la proposta ortogràfica adreçada al mallorquí i per les definicions que dóna sovint dels mots i locucions, resultat d'una observació directa de la

llengua viva; d'altra banda, diccionari bilingüe, amb les equivalències en castellà, algunes obsoletes, altres ben vives. Un tresor de dades lingüístiques, més de 300 de les quals no apareixen en cap diccionari de tot el domini lingüístic. No ens ha d'estranyar que *Unos Amigos* explotassin aquesta rica font lexical i en fessin una síntesi (1859) i que diccionaris exhaustius, com l'Alcover-Moll, hi pouassin bé que sense l'exhaustivitat ideal. És clar que hi he trobat llacunes, distraccions, plagis, errors, com pertoca a l'obra d'un pioner que treballava en solitari: lleugeres turbulències en un vol de gran qualitat. O deficiències, d'altra banda, atribuïbles simplement a l'autor de qualsevol diccionari: "Tots els autors -deia un diccionarista francès- poden aspirar a la lloança. Els lexicògrafs no poden aspirar més que a alliberar-se dels retrets". El tractament científic de la llengua a casa nostra començarà amb Tomàs Fortesa, a finals del s. XIX, quan arriba a les seves mans la traducció francesa de la *Grammatik der romanischen Sprachen*, de F. Diez, fundador de la lingüística romànica.

Voldria concloure la meva actuació, fent palès el privilegi que ha suposat per a mi pronunciar aquest pregó sobre Figuera, un home que va sentir, com jo mateix, la passió per les paraules, per les paraules de la seva llengua, que va intentar definir-les, és a dir, posar-hi límits, cenyir-ne el contorn semàntic, fixar-ne l'ortografia amb un sistema original, respectable, no exempt d'opcionalitats, com corresponia a una fase de provisionalitat; que va incloure-hi unitats lèxiques de registre popular i de registre culte; i que va cercar-hi els seus equivalents en una gran llengua de cultura com és el castellà amb el qual hem conviscut, forçats per les contingències de la història, des de fa tres segles, convivència que ha marcat elements del nostre sistema lingüístic. I tot això ho va fer en solitari, sense que altres apassionats de la llengua haguessin fet niu al ràfec de la seva teulada.

Durant mesos, he pujat i davallat les columnes d'aquest diccionari, adquirit a una llibreria de vell amb gran esforç econòmic i que guard en les lleixes de la meua llibreria com en un sagrari; els meus ulls han recorregut amb deler, fruïció i creixent interès cadascuna de les seves entrades, quasi com un nin que frueix amb la seva play-station. Ha estat llibre de capçalera que ha avivat la meua vocació filològica, m'ha excitat el plaer lexicogràfic, m'ha transportat a paradisos dialectals i m'ha descobert caramells de joies de la nostra varietat lingüística, a la genuïnitat de les quals podran recórrer els qui vulguin evitar interferències innecessàries.

Seria altament encomiàstic que el Consistori Il·lucmajorer prengués la iniciativa de

donar el nom de fra Pere Antoni Figuera a la biblioteca del poble. Així la seva obra serviria d'exemple a seguir per les generacions presents i futures: estimar, parlar, escriure, estudiar la nostra llengua que és el tresor més preuat del nostre patrimoni cultural.

BIBLIOGRAFIA

- Alomar, Antoni I. (2000): *La llengua catalana a les Balears en el segle XIX*, Palma: Documenta Balear.
- Alzina et al. (1982) = J. Alzina, C. Blanes, P. Fiol, A. Le-Senne, A. Limongi i A. Vidal, *Història de Mallorca*, II, Mallorca: Moll.
- Amengual i Bunyola, Guillem Alexandre (200-2001): “Un precedent del Diccionari mallorquí-castellà de Pere Antoni Figuera: la *Recopilació de alguns termes mallorquins ab el seu corresponent espanyol*”, *Estudis Baleàrics*, 68/69, 103-110.
- Amengual, Juan José (1858-1878): *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, Palma: Imprenta y Librería de Juan Colomar.
- Amigos (Unos) (1859): *Diccionario manual o vocabulario mallorquín-castellano*, Palma: Imprenta de la V. de Villalonga.
- *Autoridades* = Vg. Real Academia Española
- Bastardas Parera. Joan - Bastardas Rufat, M. Reina (1991): “El diccionari mallorquí-castellà de Pere Antoni Figuera (1840) i la fraseologia mallorquina”, *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*, I, Barcelona: PAM, 119 -151.
- Bover, Joaquim M. (1868): *Biblioteca de escritores baleares*, Palma: Imprenta de P. J. Gelabert.
- Colón, Germà - Soberanas, Amadeu.J. (1986): *Panorama de la lexicografia catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Corbera Pou, Jaume (1989): *Enciclopèdia de Mallorca*, IV, s.v. *Diccionari mallorquí-castellà*.
- Corbera Pou, Jaume (1994): “La lexicografia mallorquina del segle XIX”, *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*, II, [Estudis Universitaris

Catalans, 28]. Barcelona: Curial 211-228.

- Crusca = *Vocabolario degli Accademici della Crusca compendiato da un Accademico Animoso*, Venezia, 1724
- *Enciclopèdia de Mallorca*, Inca, 1989-1991: Promomallorca Edicions
- Ferrer, Antoni-Lluc (1979): “Refranys i locucions del *Diari de Buja*”, *Randa*, 9 [Homenatge a Francesc de B. Moll/1], 83-96.
- Figuera, Pere Antoni (1840): *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma, Imprenta y llibreria de Esteva Trias.
- Font Obrador, Bartomeu (1995): *Historia de Lluçmajor*, VI. *El siglo XIX*, Mallorca: Ajuntament de Lluçmajor.
- Haensch, Günther (1988): “Cop d’ull sobre uns quants diccionaris castellà-català”, *Estudis de llengua i literatura Catalanes [Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit/8]*, 16, 113-144.
- Haensch, Günther (1985-1986): “La crítica de diccionarios”, *Boletín de la Academia Norteamericana de la Lengua Española*, 6/7, 53-62.
- Haensch, Günther, L. Wolf, S. Ettinger, R. Werner: *La lexicografía. De la lingüística teórica a la lexicografía práctica*, Madrid; Gredos. (1982)
- Hauf, Albert (1983): “El lèxic d’Ausàs March: primer assaig de valoració i llista provisional de mots i de freqüències”, *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 6 [Miscel·lània Pere Bohigas/3], 121-224.
- Martínez i Taberner, Catalina (1998) “L’oblit d’un codi escrit”, *Actes de l’Onzè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*, II, Palma-Barcelona, 79—106.
- Martínez Taberner, Catalina (2000): *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*, Palma-Barcelona, UIB i PAM.
- Mascaró Passarius, J. (1975): *Historia de Mallorca*, II, Palma de Mallorca: Gráficas Miramar.
- Massot i Muntaner, Josep (1985): *Els mallorquins i la llengua autòctona*, 2^a ed., Barcelona: Curial.
- Núñez y Taboada, [Melchor] (1820): *Nuevo diccionario español-francés*, Madrid: Imprenta de Sancha.

CONVENT DE SANT BONAVENTURA

Fotos de Joan Miquel Ferrà

Portada barroca que presideix la Immaculada Concepció la tota Pulcra
altre temps honorada per les imatges del Seràfic Pare Sant Francesc i
l'il·luminat mestre Ramon Llull.

La Immaculada de Francesc de Herrera, l'autor del fontispici del Convent de Sant Francesc de Palma.

Llenç del Beat Ramon Llull, d'un dels sis altars de la capella de la Immaculada.

Sant Francesc de la sacristia, obra del pintor local Bartomeu Ribas.

Catalina Tomàs en la seva beatificació, l'any 1792. El poble la considerava paisana descendent de llucmajorers.

Aspecte parcial des de migjorn del claustre per l'entrada de l'església conventual. L'arquitecte Mateu Gamundí hi treballava l'any 1668.

**REAL CONVENT
DE
SANT FRANCESC DE PALMA**

Col·laboració de la Tercera Orde Regular

Cap de la Santa Província de la Regular Observància de Nostre Seràfic Pare Sant Francesc. Entre la intel·lectualitat s'hi escolà la vida de Fra Pere A. Figuera.

El claustre, meravella del gòtic florent.

Retaule de l'Altar Major, esclat del barroc triufant com colofó de la gran església conventual gòtica, sintonitzant admirablement.

Cantoral vuitcentista.

Trona des de la qual proclamaren les excel·lències immaculistes els grans teòlegs seràfics. Fra Juníper Serra hi predicà el sermó de la festa del Beat Ramon Llull el 25 de gener de l'any 1749.

A l'agombol de la capella de la Puritat hi jauen en sepulcre d'alabastre les despulls del benaventurat Ramon. Davant, escolpit en marbre, l'epitafi de l'Amic: "Ací jau l'amic, mort per son amat e per amor".

